

Людмила Гальчук,
співробітник Державного музею книги
та друкарства України

Український громадський видавничий фонд у Празі

Одним з головних центрів української еміграції в міжвоєнний період стала Чехословаччина. З ініціативи її президента, відомого вченого, професора Т. Масарика був розроблений на урядовому рівні план політичної та інтелектуальної розбудови еміграції, який допоміг їй побудувати творче життя, організувати навчальні заклади, установи, товариства.

З 1921 р. в Празі діяв Український громадський комітет (УГК). Він сприяв відкриттю майстерень, кооперативів, їдалень, бібліотек, технічних шкіл, організації юридичної і медичної служби, видавничій діяльності.

Створення за допомогою УГК українських вищих навчальних закладів у Чехословаччині спонукало до розгортання випуску підручників, наукової літератури. 24 квітня 1923 р. постановою загальних зборів Комітету засновується Український громадський видавничий фонд (УГВФ). Як найбільша видавнича організація в Чехословаччині, а, можливо, й серед усіх еміграційних видавництв, Фонд вписав важливу сторінку в історію української видавничої справи. У статті розкривається діяльність цієї інституції.

Розвиток української справи за кордоном був неможливим без великого й потужного видавництва. Тому УГВФ ставить за мету видання наукової літератури українською мовою (оригінальної та перекладної), підручників для вищих і середніх шкіл, довідкової та художньої літератури.

Фонд закликав виступити в пресі з приводу його заснування таких діячів української культури, як: В. Винниченко, В. Королів-Старий, Л. Білецький, Ю. Сірий, А. Животко, М. Шаповал, П. Богацький, С. Черкасенко; попросив учених О. Андієвського, С. Рудницького, В. Щербаківського, І. Мірчука, Д. Антоновича, О. Шульгина, С. Русову, С. Тимошенка, В. Сімовича та інших подати список наукових праць для перекладу українською мовою. Українським просвітнім діячам та організаціям, розкиданим по світу, було ро-

зіслано запрошення стати членами Фонду. Він мав видавничу раду (ВР), яка складалася з його п'яти представників, осіб та представників колективів, котрі внесли тисячу крон.

29 вересня 1923 р. (під головуванням М. Шаповала) і 4 жовтня (під головуванням Ф. Шевця) на перших зборах ВР Фонду було розглянуто й затверджено вироблений видавничою комісією тимчасовий статут Фонду та обрано постійний виконавчий орган ВР - бюро УГВФ: голова Є. Вировий, заступники В. Королів та М. Балаш, члени Є. Приходько, П. Богацький, Гр. Щербина, М. Шаповал¹.

На першому засіданні бюро ухвалює розповсюдити тимчасовий статут Фонду, забезпечити реєстрацію підготовлених до друку наукових праць, широко популяризувати

справу УГВФ. У 1924 р. на його загальних зборах приймається «Статут Українського громадського видавничого фонду».

Рада затверджувала видавничу програму, регламентувала черговість видань, розглядала звіти виконавчих органів, річні кошториси. Бюро скликало збори, налагоджувало контакти, організовувало редагування рукописів, перевидання і збут книжок. Підставою для видання того чи іншого твору була оцінка його редакційною комісією УГВФ, яку очолив академік А. Старков. До неї входили по одному представникові від Педагогічного інституту, Університету й Господарської академії та референт від бюро, куди редакційна комісія після розгляду рукописів передавала своє рішення.

У зошиті реєстрації рукописів, що надійшли з листопада 1923 по травень 1924 р., перелічено ухвалені до друку праці: *Русова С.* Курс дошкільного виховання (7 арк.), *Шульгин О.* Нариси з нової історії (15 арк.), *Туган-Барановський М.* Основи політичної економії (30 арк.), *Старков А.* Остеологія (11 арк.), *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики (15 арк.), підручники з алгебри й геометрії. Серед переданих на рецензію - праця *Д. Чижевського* «Логіка» (10 арк.), «Матеріали до латинсько-українського ботанічно-зоологічного словника» *В. Короліва-Старого* й *К. Угринського*.

Кошти УГВФ склалися з членських внесків (1000 крон), які вносилися частинами, цілком або вкладчину, пожертвувань, позичок у кредитних установах (останні мали право на одержання всіх видань Фонду зі знижкою).

Українське громадянство схвально сприйняло ідею організації УГВФ. На 1.07.1925 р. він мав уже 112 членів-вкладників, серед них 25 українських установ та організацій*.

На загальних зборах ВР 30.06.1925 р. було підкреслено велике значення вступу до Фонду Українського вільного університету.

На червень 1925 р. УГВФ випустив 17 книжок з таких галузей знань: техніка, математика, сільське господарство, педагогіка, медицина, гігієна, статистика, кооперація, всевітня історія, філософія, музика, краєзнавство, українські театр і мистецтво (всього 37 тис. прим.).

Деякі фундації домовлялися з Фондом про випуск профільної літератури. Комітет українських товариств у Нью-Йорку дав кошти на

видання, в першу чергу, творів Г. Чупринки, Український вільний університет - на свої видання, на збірник вибраних праць М. Драгоманова - фундація його імені. Український інститут громадознавства вносив щомісяця по 5 тис. крон на видання праць з питань громадознавства. Українська селянська спілка заснувала при УГВФ фундацію для випуску науково-освітньої літератури для селянства і вносила три тис. крон.

УГВФ сповідував кредо: «Під час збройної боротьби - все для збільшення зброї, під час культурної боротьби - все для збільшення книжки». Так, Союзу українок Фонд радив придбати книжки професорів Українського педагогічного інституту, потрібні для виховання підрастаючого покоління: *Гармашов В.* Шкільна гігієна; *Гончаров-Гончаренко А.* Загальна гігієна; *Русова С.* Теорія і практика дошкільного виховання.

З нагоди 350-ліття української книги УГВФ за допомогою УГК влаштував виставку друкованої продукції та книжкової графіки (секретар комітету виставки - Ю. Тищенко). Вона дала можливість пропагувати книжки, ноти, карти, плакати, листівки з 1918 по 1924 р., усю українську пресу за 1923 р., видання іноземними мовами про Україну, переклади з української мови. Відділ книжкової графіки демонстрував обкладинки, ілюстрації, плакати, оригінали-проекти ще невидрукованих видань.

Виставки української друкованої продукції (відкрилася 6 квітня 1924 р.) та української книжкової графіки (10 квітня) викликали шире зацікавлення української та чеської громадськості.

* УГК, Громада кубанців, Українська селянська спілка, Український педагогічний ін-т, УВУ, Український ін-т громадознавства, Український жіночий союз, кооператив «Українська хата», Громада студентів-емігрантів з Великої України, Громада студентів УГА, Громада студентів Педагогічного ін-ту, Громада слухачів Матуральних курсів (форма прискореного одержання середньої освіти), Гурток українців-кубанців матуристів, Українська академічна громада в Брно, Українське видавництво в Катеринославі, видавництва «Дзвін», «Український студент», «Нова Україна», «Чорномор», «Вільна спілка», Видавниче товариство при УГА, «Видавництво Української молоді» в Празі, Український клуб у Женеві, книгарня «Січовий базар» у Нью-Йорку, Товариство допомоги емігрантам з України.

Близько 50 українських видавництв експонували понад тисячу назв книжок. Шевченківський відділ представляв твори Т.Шевченка та літературу з питань шевченкознавства, української преси - понад 100 назв української періодики, яка виходила з 1923 р. поза межами Великої України. Діаграми та статистичні таблиці відображали видавничий рух у республіці з 1912 по 1924 рр.

Окраса виставки української графіки - обкладинки, елементи книжкового оформлення, малюнки грошей УНР Г.Нарбута, роботи його талановитих учнів Р.Лісовського та Л.Лозовського, цікаві праці графіків М.Бутовича, К.Антонович, П.Омельченка, А.Петрицького, баталіста Перфецького. Дві видавничі марки УГВФ виконали художники Р.Лісовський та А.Корнійчук².

Бюро УГВФ запросило взяти участь у виставці громадян, які мають цікаві видання, та різні видавництва. Їм пропонувалося відповісти на такі запитання анкети: коли засноване видавництво; який характер має (науковий, літературний, мішаний тощо); назви книг, що вийшли з 1918 р.; скільки примірників, сторінок і обсяг; кількість ілюстрацій у книзі.

17 лютого 1926 р. Надзвірна рада Фонду (М.Шаповал, Н.Григорієв, М.Мандрика, В.Петрів, М.Макаренко) провела перше спільне засідання з його правлінням. М.Шаповал звертав увагу присутніх на збут книжок. Пропонував, зберігаючи основний напрям видавничої діяльності - видання підручників для навчальних закладів, - збільшити випуск книг науково-популярних, довідкових, белетристичних. Н.Григорієв радив видавати книги у Львові, щоб не залежати від чеських друкарень. Були думки розгорнути агітацію в Америці для організації допомоги українській еміграції в ЧСР.

В особистому фонді М.Шаповала зберігається такий документ: «Правління УГВФ в Празі доручає Микиті Шаповалу, членові Надзвірної ради, перебуваючи в Америці, інформувати українську еміграцію про чинність і завдання Фонду, притягати нових членів і капітали для розвитку видавничої діяльності». Правління Фонду уповнова-

жило М.Шаповала закликати громадянство вступати до УГВФ, вести переговори про оптову закупівлю видань товариства, організувати його торгове представництво.

На 20.04.1926 р. до Фонду входили 31 установа та організація. Випущено 24 назви (52 тис. прим., 5208 с.). Збут на Галичину становив 60%, у ЧСР - 17,8, в Україну - 11, США й Канаду - 6,7, інші країни - 4,5%.

28.09.1927 р. на надзвичайних загальних зборах УГВФ головою правління було обрано П.Богацького, членами - С.Риндика, І.Паливоду, Г.Клименка, Є.Приходька, головою Надзвірної ради - Ф.Швеця. Ревізійну комісію очолив Ф.Стешко.

На квітень 1928 р. видавничий фонд випустив 33 назви книг (70 тис. прим., 62 тис. с.). Книгарня НТШ у Львові запропонувала УГВФ співпрацю на українських землях, що перебували під Польщею, зобов'язавшись брати за готівку по 200 або 100 прим. кожного видання, використовуючи знижку й кредит.

Ішли переговори з харківським видавництвом «Книгоспілка». Фонд запропонував бути його представником на Великій Україні. Натомість обіцялася знижка або обмін виданнями. Фонд мав на продаж також усі видання УГК, Українського університету, Українського інституту громадознавства, Українського музичного товариства, видавництв «Сіяч», «Дзвін», «Нова Україна», «Вільна спілка», Дніпросоюз, Українського видавництва в Катеринославі, Видавництва української молоді.

В бюлетенях УГВФ повідомлялося про вкладників, склад бюро Фонду, про передані на рецензію рукописи, поточні справи та ін.

Каталоги видавництва розсилалися безкоштовно.

На початку 30-х років зменшилися державні субсидії еміграції і в 1932 р. видавництво згорнуло свою діяльність.

Видавання УГВФ

(Прага - VR sovice, 665 ceskoslovensko)

Антонович Д. Триста років українського театру. - 1924. - 276 с.

Барт. Части машин (на черзі).

Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. Кн. 1. - 1927. - 312 с.

Бород[а]євський С. Історія кооперації. - 1925. - 448 с.

Бурі[я]н Ф. Пластична хірургія. Пер. з

чеської. - 1925. - 32 с.: іл.

Бюлер А. Наука про лісові займища.
Вовк Хв. Антропологічні та етнографічні особливості українського народу (виготовлено до друку Укр. пед. ін-том ім. Драгоманова).

Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. - 1927. - 356 с.: іл.

Галаган М. Атомістично-молекулярна теорія. - 1925. - 118 с.: мал. (рецензія на видання в журн. «Червоний шлях», 1926, №3, с. 223).

Гармашів В. Шкільна гігієна: Короткий курс для студентів і вчителів. - 1926. - 144 с.: іл.

Гончарів-Гончаренко А. Загальна гігієна. - 1925. - 204 с.

Гольдельман. Економія промисловості. Міжнародна господарська політика.

Грабина Л. Геодезія: Підручник. Ч.1. - 1928. - 601 с.: іл.

Дараган Ю. Сагайдак: Вірші. - 1925. - 64 с.

Дорошенко Д. Нарис історії чеської літератури.

Драгоманів М. Вибрані твори.

Збірники математично-природописної лікарської секції.

Іваненко Є. Курс аналітичної геометрії. - 1925. - 424 с.: іл.

Іваненко. Пропедевтика вищого рахунку.

Іваницький. Дендрологія.

Іваницький. Ліс і біологічні типи деревних пород.

Іваницький. Курс лісіництва. Ч.1-3.

Івасюк І. Кубань: Економічно-статистичний нарис. - 1924. - 120 с.

Кажникевич Р. Міцність матеріалів: Задачник для високих технічних шкіл. - 1928. - 180 с.: іл.

Колесса О. Погляд на історичні українські взаємини.

Лай В. Школа чину.

Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині.

Масарик. Добірні думки. - 1925. - 468 с.

Михайловський О. Графостатика.

Михайлюк К. Молочарство: Підручник для вищих с.г. шкіл. Ч.1. - 1925. - 164 с.: іл.

Модерне українське мистецтво. Вип. 1.

Д.Антонович. Група пражської студії: Франц. і укр. текст з 32 репрод. - 1925.

Олесь О. Поезії. - Т.ІІІ.

Онацький Єв. Класична міфологія (на черзі).

Павлічук М. Коротка анатомія: Підручник для студентів медицини. - 1925. - 116 с.

Райнеке В. Мистецтво ідеального тону (теорія співу) (на черзі).

Рашиєвський М. Рафінація цукру. - 1925. - 244 с.: іл.

Риндик С. Міцність матеріалів: курс високих технічних шкіл з додат. термінол. словн. - 1924. - 374 с. 8^о

Русов Ю. Зоологія (готується до друку).

Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. - 1924. - 128 с. 8^о

Саліковський О. Що треба знати кожно-

² *Січинський В.* Каталог виставки знаків українських видавництв. - Прага, 1926.

му: Енциклопедія для дітей для самоосвіти.
Словники франц.-укр., англ.-укр., нім.-укр., чесько-укр.
Смаль-Стоцький Ст. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. - 1927. - 92 с.
Старков А. Загальна біологія. - 1925. - 184 с.: іл.
Старков А. Остеологія.
Суспільство: 36. 2 кн. і 10 відбитків (видано фондом Укр. ін-ту громадознавства).
Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний. - 1927. - 184 с. (коштом фундації Укр. селянської спілки).
Туган-Барановський М. Соціальні основи кооперації.
Українське мистецтво: В.Січинський. Архітектура старокнязівської доби (X - XIII вв.).
Фролов Л. Цукроварство. - 1926.
Чайковський М. Алгебра: курс с.ш. і для самонавчання. - Кн. 1. - 1925. - 452 с.; кн. 2. - 1926. - 300 с.
Чередієв. Ботаніка.
Чижевський Д. Логіка.
Чупринка Гр. Твори: Перше посмертне видання. - 1926. - 544 с. (Фундація ім. Гр. Чупринки).
Шовгенів І. Гідравліка підземних вод (готується до друку. - Ф. 3802, оп. 2, спр. 3, арк. 15).
Шульгин О. Нариси з нової історії Європи. - 1925. - 220 с.
Щербаківський Д. Українське мистецтво. - Т. II. Старі церкви, надгробки й придорожні камені на українському Поділлі, Буковині та на Покутті. 40+63 с.: іл.
Щербина Ф. Статистика: Історія статистики і статистичних установ. - 1925. - 288 с.
Якименко Ф. Практичний курс науки гармонії в 2-х част. Підручник для шкіл. - 1925. - 132 с.
Яновський В. Сучасне лікування венеричних хвороб. Пер. з чес. - 1925. - 118 с.
Ярема Я. Провідні ідеї філософії Т. Масарика. - 1924. - 80 с.
Ярема Я. Вступ до філософії.
(ЦДАВО, ф. 3802, оп. 1, спр. 50, арк. 3, 89; спр. 55, арк. 82; оп. 2, спр. 3, арк. 2, 6, 15, 21 зв., 41 зв.)

Співробітники УГВФ

Балаш Микола Іванович.
Богацький Петро Олександрович (1883) журналіст, літературознавець, бібліограф, д. чл. НТШ, ред. журн. «Українська хата», «Нова Україна», автор бібліографічних праць, ред. творів Чупринки, Драгоманова.
Вировий Євген Семенович (1889-1945) - гром., культурно-освітній діяч у Катеринославі, видавець. У Празі проводив різнобічну громадську й видавничу діяльність.
Галаган Микола (1882) - гром. і політ. діяч, за фахом фізик, чл. Директорії.

Один з керівників УГВФ, голова Української громади, автор мемуарів, книг на сусп.-політ. теми, публікацій з фізики.
Григорій Никифор (1883-1953) - гром. і політ. діяч, публіцист, педагог, чл. Центральної ради, один з діячів УГК, співзасновник Українського соціал. ін-ту, журналіст, популяризатор.
Грицай Г.
Дараган Юрій (1894-1926) - поет, сотник армії УНР, автор зб. поезій «Сагайдак».
Ісаєвич Д.
Коваль Володимир (1885-1927) - кооператор і інж.-агроном, фахівець з с.-г. механіки; з 1924 р. - на еміграції.
Королів-Старий Василь Костянтинович (1879-1941) - ветеринар, письменник, гром. діяч і видавець, автор підручників, перекладач.
Курах Михайло (1895) - інж.-агроном, підполковник січових стрільців.
Макаренко Петро (1888) - у 1920-х роках керував Громадою кубанців у ЧСР.
Мандрика Микита (1886) - поет, публіцист, гром. діяч, чл. ЦР. Почав друкуватися з 1905 р., автор праць і статей на юридичні, економічні, літературознавчі теми.
Мицюк Олександр (1883-1943) - економіст і соціолог, гром. діяч, чл. Директорії, проф. УГА і УВУ, був ректором ун-ту, автор наукових праць та підручників.
Мірний Іван (1872-1937) - гром. і політ. діяч, чл. ЦР, з 1924 р. у Празі, чл. управ різних товариств, співробітник багатьох газет.
Петрів Всеволод (1883-1948) - військовий і гром. діяч, генерал. З 1923 р. - в Празі, лектор Педагогічного ін-ту ім. Драгоманова, чл. Укр. історико-філологічного т-ва.
Плохий К.
Попсуй-Шапка М.
Приходько Євген Кіндратович.
Старков Арсеній (1874-1927) - анатом, один з перших чл. ВУАН; 1923-1925 рр. - проф. Педагогічного ін-ту в Празі.
Стешко Федір (1877-1944) - музикознавець, лектор УВУ та викладач історії музики в Педагогічному ін-ті ім. Драгоманова, автор теоретичних праць.
Цукач К.
Чернуха Г.
Шаповал Микита Юхимович (1882-1932) - політ. і гром. діяч, соціолог, письменник, за фахом лісничий.
Шаповал Микола Юхимович (1886-1948) - військовий, гром. і політ. діяч, співробітник СВУ, на еміграції в ЧСР і Франції. Автор кн. «Проблеми демократії у Масарика». Пер. з фр. Р. Роллана.
Швець Федір (1882-1940) - геолог, гром. і політ. діяч, чл. Директорії, проф. УВУ і Педагогічного ін-ту ім. Драгоманова.
Щербина Григорій Федорович.
Ярема Яким (1884-1964) - психолог, філософ, літературознавець, педагог, культурно-освітній діяч, проф. Українського педагогічного ін-ту в Празі

(1923-1930).

Використані архівні матеріали ЦДАВО України

ф. 3802: УГВФ
ф. 3803: оп. 1, спр. 28: Матеріали УГВФ, що належать Ю.Тищенку.
ф. 3563: Особистий фонд Микити Шаповала.
ф. 4465: Еміграційний фонд.
ф. 3859: Український вільний університет.